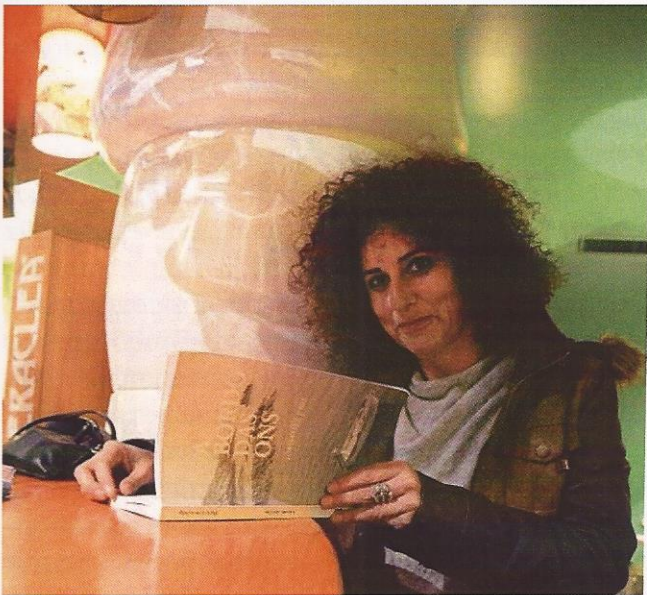

► Addenda ao libro "A bordo das Ons"

Marta Lemos Jorge

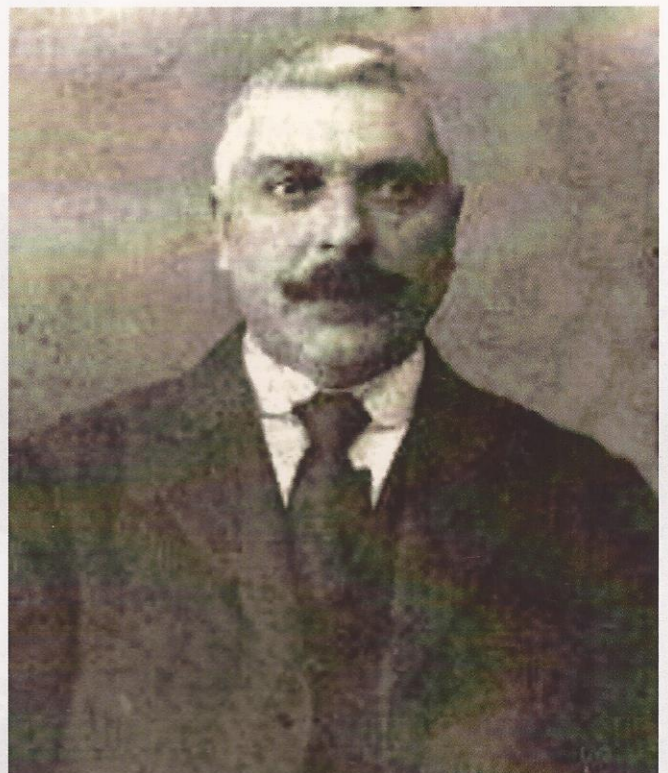
A autora e o seu libro

Cando me convidaron a que escribise un artigo sobre a historia das illas de Ons, pedíronme que, de ser posible, ampliase os datos contidos no libro *A bordo das Ons* editado polo Concello de Bueu. Todo o que sei sobre o tema relateino nese traballo, de modo que pouco máis podoo engadir. De xeito que, como non dispoño doutra documentación que a compilada nese traballo, gustárame darlle un enfoque diferente a esa información e así, en certo modo, cumprir coa petición que me fixéron. Tentarei explicar como é a busca das fontes, esa tarefa previa ao desenvolvemento dun libro, artigo ou outro documento baseado na investigación.

Moitas veces temos acceso a datos ou informacións que queremos completar ou verificar, pero descoñecemos a súa procedencia e o xeito de localizala; isto é, polo menos para min, o traballo máis complicado, en ocasións tedioso, outras alentador. Non é o habitual, pero de cando en vez a sorte acompaña ao investigador. Cando se está recompilando información sobre un tema do pasado e non existe a posibilidade de contar coa orientación que poden proporcionar as testemuñas orais, un pode atoparse un pouco perdido. A ausencia de pistas sobre as que cimentar a busca crea unha sensación de desconcerto. Non se sabe por onde empezar ou como continuar para conseguir máis información. Outras, o azar pon no camiño un dato que nos leva a outros e resulta moi gratificante poder enlazar as pezas do quebracabezas.

Este é o caso de gran parte da documentación relativa á etapa filipina do médico Manuel Riobó Guimeráns, pai do último propietario das illas de Ons, Didio Riobó. O arquivo histórico do Ministerio de Asuntos Exteriores garda o expediente completo do doutor de Bueu. Alí consérvanse, ademais da súa folla de servizos, cartas de recomendación, recibos de pagamento de patentes e outros documentos. E con esta substancial achega puidemos reconstruír o percorrido da familia Riobó nas Illas Filipinas. Sabemos así que Manuel Riobó atendeu como facultativo a provincia de Romblón e que alí se enfrentou a serios problemas sanitarios, como as epidemias variolosas e de tifo. E temos constancia das complicacións que tivo que superar, en parte debidas á especial orografía do arquipélago, que o abrigaba a longas viaxes entre illas. Dificultades que refire en diversos documentos que figuran no expediente, redactados do seu puño e letra:

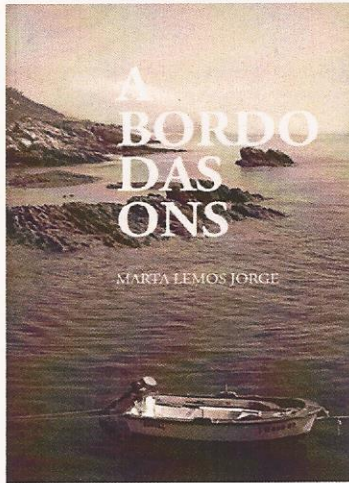
“Percorrendo as súas vilas e as illas comprendidas na súa xurisdición, apesar de distar algunhas delas 60 millas da cabeceira, facendo viaxes en pequenas embarcacións que ofrecían pouca seguridade, poñéndoo en perigo, ata o extremo de naufragar (...) continuando os seus traballos sen des-

Manuel Rioboo Guimeráns

canso, día e noite, naquelas monstruosas illas e diseminadas vilas.”

Na provincia de Cagayán de Misamis evitou a propagación de disentería no cárcere público, cuartel do terzo civil de Policía e Compañía de Enxeñeiros.

“Así como manifestacións epidémicas de variola negra, que tan frecuentes eran naquela bisbarra, paludismo nas súas variadísimas manifestacións e casos de cólera esporádica. Tamén socorreu e lles prestou asistencia facultativa aos habitantes de Binitinan, en cuxa rexión se propagou a lepra,

de tal forma que pode asegurarse que foron invadidos todos os individuos alí residentes e os dos seus contornos, chegando a limitar e ata reducir considerablemente o número de atacados”.

Entre as cartas de recomendación que compoñen o expediente figura a de don José Togores y Arjona, gobernador do distrito de Mindanao, que alude aos mesmos feitos:

“En distintas ocasións pasou ao sitio chamado Binitinan (Balingasag), onde viven na maior das miserias un número considerable de leprosos ou lázaros aos que lles prestou relevantes servizos sen remuneración de ningunha clase, demostrando ademais grandes coñecementos da ciencia médica e cirúrxica, a xulgar polas diferentes operación e curas levadas a cabo con éxito neste distrito; na miña palabra nada deixa que desexar no desempeño dos distintos ramos de tan honrosa profesión.”

Cando os mesmos feitos aparecen referidos en varios documentos, serven de confirmación, proporcionanlle veracidade á historia ou mesmo poden engadir informacións adicionais que serven de pistas para continuar coas pescudas. Pero esa duplicidade non necesariamente se reflicte no traballo que as compila. Así, por exemplo, no arquivo municipal de Bueu figuran os documentos de nomeamento dos gardas xurados aos que se refire Manuel Riobó na denuncia ante o Xulgado de Instrución de Pontevedra. Escritos nos que o alcalde Miguel Nogueira Fraguas acreditou como gardas a

Salustiano Rodríguez e a Francisco Pérez. Ambos foron contratados por Manuel Riobó para tentar paralizar as demandas de propiedade dos insulares, que se revolveran contra a súa autoridade.

“Dous gardas xurados, que tomaron posesión e prestaron o oportuno xuramento, que permanecen nas illas dende o 20 de maio último, os cales son increpados polos colonos constantemente para que abandonen aquel territorio, co pretexto de que alí non hai máis propietarios nin máis donos ca os que alí residían”.

Sabemos que as reivindicacións dos colonos non conseguiron prosperar, pois Manuel Riobó aplacou as súas demandas e todos eles asinaron unha acta de conciliación no ano 1921. Un documento que reflicte unha relación feudal e no que recoñecen ao doutor Riobó como “dono absoluto das illas de Ons”.

Quedan por coñecer outros datos sobre este levantamento popular nas Ons, e tamén sobre os oradores chegados de Pontevedra e de Marín, aos que se refire Riobó como instigadores das demandas de propiedade entre os colonos. Tampouco sabemos se houbo un intento de organizarse como colectivo, pois Manuel Riobó cita a creación dunha asociación

Asentamentos antigos en Ons

con sede nas illas de Ons, pero no libro de rexistro de asociacións da provincia de Pontevedra non figura ningunha referencia a esta. Sabemos que o movemento de reclamación das terras tivo que ser importante e contou con certa organización e peso, e o que podemos deducir polas medidas represivas que aplicou contra os insulares o dono legal das illas. Mágoa que non poidamos ir máis alá que onde nos levan as conxecturas, pois non contamos con fontes documentais que nos axuden a ampliar este episodio.

Outro tanto acontece coa historia do mestre das illas, Fernández Cambeiro, que tomou posesión en maio de 1931. Gustaríanos poder ampliar o perfil deste home con ideas pedagóxicas innovadoras e que tanto axudou os insulares a encarrear as demandas de titularidade das illas. Sabemos que o seu sistema docente rexeitaba basearse na dicotomía de premios ou castigos e que defendía un concepto integral da educación. Desprazouse a vivir ás Ons xunto coa súa familia, cousa que non era habitual no seu tempo, nin sequera en décadas posteriores cando o absentismo dos mestres era maior ca o dos escolares. Os mestres adoitaban residir en Bueu e durante os longos invernos non se achegaban ás illas por causa dos temporais. Cambeiro preocupouse tamén da alfabetización dos adultos, que chegou a superar en número de escolarizados a dos rapaces.

Ademais fixo numerosas xestións en nome dos insulares perante as distintas administracións, buscando mediación para desterrar o sistema de colonato imperante nas illas, nun momento histórico de redención dos foros. Didio Riobó refire a través dunha entrevista na prensa, a carta de resposta que recibiron os insulares do ministro Largo Caballero sobre esta petición de titularidade das illas de Ons.

Nesta, segundo conta Riobó, o político deulle pulo ás demandas de propiedade e comprometeuse a enviar ás Ons un enxeñeiro agrícola para efectuar medicións do arquipélago e estudar unha posible solu-

ción. Tratábase de facilitar que alcanzasen a propiedade dos terreos que cultivaban os insulares dende había varias xeracións. Sobre este asunto, tamén referido polo xornalista Carballeira noutras reportaxes, apenas temos maiores datos ca as referencias atopadas na prensa. Lamentablemente non conseguimos dar co documento referido.

Na última información sobre as illas publicada antes da Guerra Civil, o mestre Fernández Cambeiro acompaña aos insulares durante a entrevista que lles fai Johan Carballeira. Este apunta o peso da presenza do mestre retratando de xeito moi ilustrativo a escena:

“Son como unha garra de mar. E isto non é de estrañar, son prolongación de sufridas xeracións maceradas por ondas e ceos solitarios (...) Solicitamos a Cambeiro para canalizar a nosa información. El sabe coma ninguén quen pode mellor falar, el sabe que queremos dar unha versión obxectiva do problema; tan obxectiva que unicamente consignaremos, tal como eles as formulen as declaracións dos colonos.

Xunto ás bardas dunha propiedade onde están dous homes entregados á faena da sega do millo, comezamos o noso labor; Perfecto Piñeiro e o seu fillo, a unha simple indicación do mestre, préstanse ao interrogatorio. Teñen un aire arisco estes dous homes e, ao mesmo tempo, solícito e respectuoso. Ante Cambeiro, atlético e enorme, persuasivo coa súa retórica tenra e zorrillesca, parecen obedecer como conxuro e son terminantes e concretos respondendo as nosas preguntas.”

Joaquín Fernández Cambeiro é un personaxe fundamental para entender a historia das Ons, mesmo que desta vez, as fontes se nos resisten. Sería moi interesante poder afondar na súa intervención no conflito das illas e tamén, como non, na súa singular personalidade.

Agora, mentres escribo isto, recordo que no centro documental da Memoria Histórica figura un rexistro a nome de Joaquín Fernández Cambeiro que, no seu momento, non tiveron a oportunidade de consultar. Trátase dunha carta de recomendación ante o director xeral de Correos. Podería tratarse do mestre das Ons? Quizais.

Habería que seguir a pista e continuar indagando...

O mestre Joaquín F. Cambeiro e a súa familia